

## ЈЕДАН БРИТАНСКИ ПУТОПИСАЦ О ПОХОДУ ОМЕР-ПАШЕ ЛАТАСА У ХЕРЦЕГОВИНИ 1861. ГОДИНЕ

**Анстракт:** У раду се анализира слика похода Омер-паше Латаса у Херцеговини 1861. године, коју је путописац Џорџ Арбатнот дао у свом дјелу *Herzegovina, or Omer Pacha and the Christian Rebels with a Brief Account of Servia, its Social, Political and Financial Conditions*, London 1862.

**Кључне ријечи:** Џорџ Арбатнот, Омер-паша Латас, Херцеговина, устанак.

Након слома револуционарних покрета који су током 1848. године букнули широм Европе, дошло је до трајних промјена у односу на предреволуционарно доба. Осим Руског и Османског царства, све европске земље су укинуле кметство и дошло је до убрзаног преображаја феудалног у капиталистички систем. Национална еманципација, као један од циљева којем се у револуцији 1848. године тежило, само је привремено одложена. Питање италијанског и њемачког уједињења остало је отворено, а постојала је и могућност да тим путем, уз руску помоћ, крену и јужнословенски народи. Овакав расплет догађаја водио је ка цијепању Хабзбуршке монархије и угрожавао опстанак Османског царства.<sup>1</sup> Евентуални нестанак османске државе косио се с политичким и економским интересима Велике Британије. Велика Британија је од 1825. до 1845. године повећала трговински биланс с Османским царством за 48 пута. Само од 1854. до 1859. промет је порастао са седам милиона на више од 17 милиона лира. Трговачки уговор потписан са Портом средином априла 1861. године само је додатно ојачао британску позицију.<sup>2</sup> Требало је такође у борби за превласт у Европи, коју су водили британски политичари, потиснути сваки утицај супарничких великих сила. Велика Британија је након Наполеоновог

<sup>1</sup> Ч. Попов, *Грађанска Европа (1770–1914) I. Политичка историја Европе (1815–1871)*, Београд 2010, 253–271.

<sup>2</sup> Уговором је предвиђено да износ царине буде 8%. Извозне царине у Османском царству смањивале би се сваке године за 1%, тако да би за девет година требало да потпуно нестану. Е. Радушић, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine – od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Sarajevo 2013, 219–220.

слома учврстила своју позицију на европској политичкој позорници. Од тридесетих година XIX вијека као највећи британски супарник перципирана је руска империја. Руско спуштање на југ могло је, по британском схватању, да угрози британске империјалне интересе.

Пораз у Кримском рату био је велики ударац Русији, која је морала да прихвати "тежак мир" и да почне изнова да гради своје политичке позиције након Париског конгреса. У средишту нове руске спољне политике било је "усредсређивање", односно сужавање поља дјеловања, као и тражење савезника уз чију би подршку била разбијена изолација у којој се Русија тада налазила. Француска на челу са царем Наполеоном III у том тренутку била је "главни арбитар" у Европи и требало је ускладити француске и руске интересе. Руски и француски владари састали су се у Штутгарту крајем септембра 1857.<sup>3</sup> Британски политичари сматрали су да је на овом састанку договорено заједничко дјеловање у Источном питању. Такође су преувеличали лакоћу с којом ће се Русија опоравити од пораза. Лорд Палмерстон<sup>4</sup> је 7. марта 1856, изједначавајући европске и британске интересе, написао да ће Русија за неколико година довести у опасност велике "европске интересе".<sup>5</sup> Британији је постојање Османског царства омогућавало одржавање стања статус кво. Османску државу, по британском схватању, могла је спасити "европеизација". Спутаване националних тежњи поробљених народа у Османском царству и сузбијање руског утицаја остали су тако, у годинама у којима су "спољни послови доминирали у неубичајеној мјери",<sup>6</sup> политички приоритет Велике Британије.

У склопу тих политичких комбинација нову и значајнију улогу добио је европски дио Османске државе – Балкан. О једном дијелу овог полуострва, Босни и Херцеговини, знало се врло мало. Била је "готово непознат податак у Европи". Француски путописац Масни де Клервал написао је 1856. да је Босна "ријетко истраживана и тако несавршено описана".<sup>7</sup> Херцеговачки устанак, који је у мањем или већем интензитету трајао читаву деценију, од 1852. до 1862.

---

<sup>3</sup> Основни спољнополитички задаци Русије били су измјена одредаба Париског конгреса о неутрализацији Црног мора и повратак изгубљених позиција на Балкану. Спољна политика Русије у великој мјери се окренула ка централној Азији и Далеком истоку. Али и тамо се морала суочити с Великом Британијом, која је покушавала да се учврсти у централној Азији. На састанку у Штутгарту показало се да постоји читав низ питања о којима не постоји сагласност, као што је питање Пољске, а његов значај је био у томе што је означио почетак приближавања ових двају земаља. Д. М. Ковачевић, *Русија у међународним односима 1856–1894*, Београд 2012, 19–24, 173–184.

<sup>4</sup> Хенри Џон Темпл Палмерстон (1784–1865) обављао је дужност предсједника владе Велике Британије од 1855. до 1858. и од 1859. до 1865. године.

<sup>5</sup> А. Дž. Р. Тејлор, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Сарајево 1968, 110.

<sup>6</sup> В. А. Спек, *Кратка историја Британије 1707–1975*, Београд 2013, 75.

<sup>7</sup> М. Екмечић, *Слика о Босни и Херцеговини у европској путописној литератури од 1850. до 1878. године*, Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века, Београд 1997, 151–154.

године,<sup>8</sup> довео је до тога да простор данашње Босне и Херцеговине постане предмет интересовања европских политичара. У европским политичким круговима колала је, између осталих, и идеја размјене аустријског посједа Венеције за Босну и Херцеговину. Ове провинције требало је за новац купити и потом уступити Аустрији.<sup>9</sup> Министар спољних послова Расел<sup>10</sup> написао је још 31. августа 1860. да Велика Британија у Јадрану има интересе о којима је влада морала водити рачуна.<sup>11</sup> Лорд Расел је 17. октобра 1861. писао Палмерстону да Италија може за пет милиона фунти стерлинга да ослободи Турску од финансијских проблема. Договор по којем би Турска продала ове провинције Италији а Италија Аустрији у замјену за Венецију био би "добар договор који би било тешко постићи".<sup>12</sup>

Сваки устанак могао је да буде она искра која ће запалити ватру побуне широм Османског царства, нарушити његов територијални интегритет и довести до уплитања супарничких сила, прије свега Русије. Због тога је Велика Британија настојала да се устанички покрети угуше и онемогући стварање услова за директно мијешање Русије. Задржавање Босанског вилајета у Османском царству био је један од неопходних корака у остварењу тог циља. Херцеговачки устанак био је из британске перспективе само дио српског националног покрета и због тога је вршен притисак на Београд и Цетиње да престану подржавати устанак. У том политичком контексту потребно је посматрати упућивање британских дипломатских представника у Босну и Херцеговину. Депешом од 12. септембра 1856. секретар за спољне послове ерл Клередон обавијестио је Хенрија Черчила да га је седам дана раније краљица именовала конзулом у Босни и Херцеговини.<sup>13</sup> Черчил је у пратњи вицеконзула Џејмса Зораба<sup>14</sup> 19. фебруара 1857. стигао у Мостар. Послије Черчила је функцију британског конзула обављао Едвард Сент Џон Нил 1858–1860, а на том положају наслиједио

<sup>8</sup> Устанак у Херцеговини био је тема докторске дисертације историчара Душана Берића, који је вишегодишња истраживања преточио у дјело у којем је на нешто мање од 1000 страница обрадио скоро све аспекте овог покрета. Аутор је доказао да, супротно увријеженом мишљењу, у Херцеговини у наведеном периоду нису била три устанка, већ да је ријеч о једном покрету који је пролазио кроз различите фазе. В. Д. Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд – Нови Сад 1994.

<sup>9</sup> А. Тамбора, *Кавур и Балкан*, Београд 2007, 15.

<sup>10</sup> Лорд Џон Расел (1792–1878) био је министар спољних послова у Палмерстоновој влади и наслиједио га је на мјесту предсједника владе 1865.

<sup>11</sup> Исто, 131.

<sup>12</sup> Турску, по мишљењу Палмерстона, не би било лако убиједити да прода Херцеговину, а ни Аустрију да узме ту провинцију у замјену за Венецију, која је од велике важности. Британски предсједник владе сумњао је да би Аустрија одустала од Венеције без пораза у рату који би Италија водила. Исто, 136.

<sup>13</sup> Наложено му је да оде у Цариград, гдје ће добити инструкције. Такође му је наложено да за вицеконзула именује Џејмса Зораба.

<sup>14</sup> Џејмс Зораб обављао је дужност привременог конзула од 29. јуна до почетка августа 1860. и од 29. маја до 7. новембра 1861. Е. Radušić, нав. дјело, 74–75.

га је Вилијам Ричард Холмс, који је службовао све до 1877.<sup>15</sup> Настojeћи да смире прилике у покрајини, енглески агенти покушали су марта 1858. да утичу на устанике "да одложе оружје и да се врате својим кућама".<sup>16</sup> Након неуспјеха, Черчил је извијестио амбасаду у Цариграду да без учешћа великих сила устаници никад неће положити оружје.<sup>17</sup>

У годинама устанка Босна и Херцеговина имале су статус најчуванијих области европског дијела Османског царства, у којима је број војника нарастао на 30.000 током 1854–1856, да би касније износио чак 50.000 војника. Велики број ангажованих војника захтијевао је огромна финансијска средства. Османска влада, која је и иначе била неспособна да "контролише своје рачуне", са сваком годином устанка морала је да узима нове неповољне кредите.<sup>18</sup> Према извјештају који је у Лондон упућен из Цариграда, османска државна каса била је празна. Порта је 1861. године имала приход од око десет и по милиона фунти стерлинга, а само су државни расходи износили преко дванаест милиона.<sup>19</sup> Међутим, ова задужења нису помогла да се стабилизују прилике нити да османске трупе буду побједоносне. Од великог пораза османске војске на Грахову 1858. па све до доласка Омер-паше Латаса 1861. године није било већих војних успјеха.<sup>20</sup>

Холмс је још 25. септембра 1860. инсистирао да се у критичном времену за намјесника немирне провинције именује Омер-паше Латас,<sup>21</sup> човјек за којег се сматрало да је способан да проведе реформе и да поступа једнако према свим поданицима и умири провинцију. По Холмсовом мишљењу Латас је уживао углед међу већином домаћег становништва. Порта је предузела одређене активности како би умирила устанике. Задатак је добио Исмаил-паша, али већ у априлу 1861. процијењено је да ова акција неће успјети да умири устанике.

---

<sup>15</sup> Е. Радушић, нав. дјело, 58–61.

<sup>16</sup> Д. Берић, нав. дјело, 460.

<sup>17</sup> Е. Радушић, нав. дјело, 125.

<sup>18</sup> Само током 1861. године војни издаци износили су, по британским процјенама, 80 милиона пјастера. Посљедица овако великих издатака било је даље задуживање код страних повјерилаца, највише у Енглеској. Д. Берић, нав. дјело, 17, 95.

<sup>19</sup> Ј. Пауновић-Штерменски, *Хенри Булвер и стање у Османском царству 1861. године*, Српске студије 4, Београд 2013, 179.

<sup>20</sup> Е. Радушић, нав. дјело, 120.

<sup>21</sup> Омер-паша Латас (1806–1871) рођен је као Михајло Латас у Огулину. Отац му је био аустријски подофицир. Млади Михајло дезертирао је из аустријске војске и пребјегао на османску територију 1827. Преко Бањалуке, гдје је прешао на ислам, и Видина, у којем је усавршио турски језик, стигао је у Цариград 1834. У османској престоници, захваљујући војном таленту и марљивом раду, добио је чин пуковника 1838. По ступању на престо новог султана Абдул Мецида (1839–1861) почела је његова војна каријера. Ратовао је у Египту, умиривао Друзе у Сирији, интервенисао у Либану, Курдистану. У дунавским кнежевинама боравио је 1848–1849. Под његовим вођством коначно је сломљен отпор босанских муслимана централној власти 1850–1852. В. Г. Шљиво, *Омер-паша Латас у Босни и Херцеговини 1850–1852*, Сарајево 1977; Исти, *Босна и Херцеговина 1849–1853*, Банјалука 1988.

Холмс, који је био британски делегат у европској комисији за пацификацију Херцеговине 1861,<sup>22</sup> истог мјесеца је због непожељног развоја ситуације у Херцеговини препоручио интервенцију конзула великих европских држава.<sup>23</sup> У депеши 21. маја 1861. конзул Холмс је потврдио да му је британски амбасадор у Цариграду Хенри Булвер јавио да је успио да наговори османски двор да се ангажује Омер-паша Латас.<sup>24</sup> Наравно да долазак Омер-паше Латаса у Херцеговину није жељело побуњено српско становништво а ни влада Србије, чији су министри схватили да његов долазак значи ново распламсавање сукоба. Тако је приликом Латасовог проласка кроз Београд изостао сусрет с кнезом Михаилом. Цетиње је пак сматрало да ће, након што савлада Херцеговце, Латас покренути нови рат против Црне Горе. Домаћи муслимани га такође нису дочекали с одобравањем, пошто су се сјећали како је угушио отпор административној централизацији.<sup>25</sup>

У складу с промијењеним политичким приликама растао је и интерес европског јавног мњења за дешавања у овим провинцијама и постале су тема читавог низа путописа. Разни аутори искористили су новонастале околности да напишу дјела која су мјешавина података које су прикупили, прича које су чули, као и личних искустава и утисака који су на њих оставиле ове непознате земље. Осим тога, ови путописи су, осим одређене књижевне вриједности и информативног значаја, у складу с тренутним политичким приликама, имали већу или мању политичку улогу. Велики утицај на садржај дјела, поред личности аутора и његових политичких погледа, имала је и званична политика влада држава из којих су долазили.<sup>26</sup> Британски путописци који су обилазили Балкан дијелили су се у двије групе. Прва, балканофилска, била је наклоњена ослобођењу балканских народа, док је друга, туркофилска, сматрала да народи на Балкану треба да остану подређени Порти. Заједничко им је било то што су подлијегали русофобичној британској политици.<sup>27</sup> Описујући туркофилске писце, једна ауторка је примјетила да они у цјелини потпадају под социјални стереотип Конзервативне партије. У изненађујуће великом броју долазили су из редова земљопосједничког слоја и обављали су војничку службу.<sup>28</sup> У ову групу спа-

---

<sup>22</sup> Е. Radušić, нав. дјело, 77.

<sup>23</sup> Исто, 131–132.

<sup>24</sup> Исто, 112.

<sup>25</sup> Латас је 1865. у Паризу српским студентима изјавио да је он затражио састанак с кнезом Михаилом, али да до њега једноставно није дошло. Д. Берић, нав. дјело, 794–795.

<sup>26</sup> Пошто је тема овог рада ограничена на сегмент само једног путописа, овдје нећемо набрајати који су све аутори и из којих европских земаља писали о Босни и Херцеговини.

<sup>27</sup> А. Растовић, *Енглези и Балкан 1837–1914*, Београд 161–164.

<sup>28</sup> W. C. Bracewell, *Opinion-makers: The Balkans in British Popular Literature 1856–1876*, Jugoslovensko-britanski odnosi. Saopštenja sa okruglog stola održanog 23–25. septembra 1987. godine u Kragujevcu. Povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju, Beograd 1988, 109.

дао је и учесник Кримског рата, капетан 10. батаљона краљевске артиљерије, Џорџ Арбатнот (1824–1899).<sup>29</sup>

Арбатнот је боравио у Херцеговини од почетка септембра до краја новембра 1861, а затим је прешао у Србију. Дјело *Херцеговина, или Омер-паша и хришћански побуњеници, са кратким освртом на Србију*<sup>30</sup> објављено је по његовом повратку у Лондон, док устанак у Херцеговини још није био угушен.<sup>31</sup> Обима нешто мањег од три стотине страница, књига је подијељена у 17 поглавља, уз осврт на друштвене, политичке и финансијске прилике у Србији.<sup>32</sup> Иако избором наслова аутор ствара утисак да је ријеч о дјелу које приказује како је Омер-паша Латас гушио хришћанску побуну у Херцеговини, поглед на наслове појединих поглавља показује да је покривен много шири тематски оквир. Описан је пут из Далмације до Мостара, дат географски опис провинције, стање путева, религиозне, социјалне, пољопривредне прилике у Херцеговини, а написан је и одређени историјски осврт. Мотиви писца да се упути у далеку османску провинцију нису најјаснији – да ли је у питању био авантуризам, радозналост, или је као искусни војник упућен на задатак чији циљ нам није познат. Без детаљних истраживања грађе британских архива све то остаје у домену претпоставки. Пошто су, по његовом мишљењу, Енглези "први народ по способности да посматрају ствари из ширег угла и свестрано га сагледају", могуће је и да је само желио да своје неупућене земљаке упозна са скоро непознатим провинцијама. На почетку дјела Арбатнот пише да га је на писање подстакло наслов "Омер-паша ће с румелијском војском да крене у умиривање побуне у Херцеговини", који је објављен у британској штампи.<sup>33</sup>

Оно што се јасно види из његовог писања јесте, поред туркофилства, поштовање које гаји према Омер-паши Латасу. До прољећа 1861. прилике су, по Арбатноту, постале толико озбиљне да је Порта постала свјесна да би даљи развој догађаја могао довести до устанка словенских провинција Царства а који би за посљедицу могао да има даље отцјепљивање европских провинција. Хаотично стање у Херцеговини изазвало је раст државних дугова и могло се окончати тако што ће се та провинција, као и Босна, "препустити" или наставити борбе носећи још јаче ударце већ slabим државним финансијама. Нашавши

<sup>29</sup> Војничку каријеру започео је приступивши краљевској артиљерији 1843, учествовао је у Кримском рату а касније и у авганистанској и бурманској кампањи. Током каријере неколико пута је рањаван, примио је више одликовања. У Индију је отишао 1868. године, а по повратку у Енглеску именован је за генералног инспектора. P. S. M. Arbuthnot, *Memories of the Arbuthnots of Kincardineshire and Aberdeenshire*, London 1910, 236.

<sup>30</sup> L. G. Arbuthnot, *Herzegovina, or Omer Pacha and the Christian Rebels with a Brief Account of Servia, its Social, Political and Financial Conditions*, London 1862.

<sup>31</sup> У посљедњем дијелу књиге аутор пише како се Омер-паша Латас у прољеће 1862. вратио на границу "коју ће несумњиво умирити прије великих врућина". Исто, 198–199.

<sup>32</sup> Анализа овог путописа као историјског извора захтијева много обимнији рад у склопу којег треба детаљно обрадити свако појединачно поглавље.

<sup>33</sup> L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 1.

се у дилеми како да поступи, Порта се окренула "једином човјеку у Царству способном да се суочи с тешкоћама". Словен поријеклом, који је "свој живот посветио" интересу владара, био је најбољи могући избор.<sup>34</sup>

Европски путници улазили су у Босну и Херцеговину најчешће са сјевера, преко ријеке Саве, или са запада, преко ријеке Уне. Међутим, Џорџ Арбатнот путовао је преко Дубровника и Метковића да би био ближи територији на којој је у то вријеме трајао устанак. Кренуо је из Трста 31. августа 1861. године и упутио се ка Дубровнику, у који је стигао три дана касније.<sup>35</sup> Током путовања примијетио је да Аустрија не смије да жали труда у учвршћивању својих посједа у Далмацији ако жели да одбрани Венецију.<sup>36</sup> Сазнавши да ће Омер-паша кренути у поход, одустао је од посјете Цетињу и кренуо ка Мостару.<sup>37</sup>

У том граду Латас је, по његовом сазнању, издао прокламацију<sup>38</sup> којом је објавио да је именован за команданта војске у румелијским провинцијама. Прокламација је предвиђала да свако село и свака нахија треба да именује једног или два представника. Хришћанима су загарантоване религијске слободе и дозвољено им је да изграде цркве и звонике. Заптије више нису смјеле да се смјештају у куће локалног становништва већ у издвојене објекте. Требало је, такође, до тада постигнуте споразуме примјењивати, а предвиђено је да порезе сакупљају локалне старјешине. Високо хришћанско свештенство требало је од тада да се бира од домаћих људи који познају језик и обичаје. Прокламација, међутим, није остварила очекиване циљеве. Прокламација није задовољавала ни минимум народних тежњи, није садржавала обећање нових олакшица за хришћане, нити је пружала гаранције да ће престати злоупотребе и "насиља турских власти и домаћих муслимана".<sup>39</sup> Остала је, као и многе друге прокламације османских званичника, мртво слово на папиру, али Арбатнота то није омело да велича Латасове реформске потезе. Колико је од самог почетка био туркофилски оријентисан најбоље показује његов коментар да су побуњеници, које је Омер-паша требао да умири, не само невјерни свом суверену већ и "срамота за хришћанство".<sup>40</sup> Устаничког вођу Луку Вукаловића описује као особу која је "умјесто поштеног посла" изабрала "живот ван закона".<sup>41</sup> По Арбатнотним сазнањима, у години која је претходила његовом доласку ухваћено је не мање од девет српских емисара који су у Херцеговини требали да шире незадовољство. Такође је тврдио да је Херцеговина годинама прије тога била изложе-

---

<sup>34</sup> Исто, 135.

<sup>35</sup> Исто, 2–3.

<sup>36</sup> Исто, 8.

<sup>37</sup> Исто, 16–17.

<sup>38</sup> Страни листови су писали да су устаници Латасову прокламацију "примили веома хладно и чак непријатељски". Д. Берић, нав. дјело, 795.

<sup>39</sup> L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 135–137.

<sup>40</sup> Исто, 32.

<sup>41</sup> Исто, 160.

на агитацијама панслависта и турских непријатеља уопште.<sup>42</sup> У настојању да релативизује незадовољство становништва, написао је да се већина устаника хришћана примила оружја невољко, пошто званичне власти нису биле у стању да их заштите од "фанатичних истовјерника".<sup>43</sup>

Додуше, Арбатнот је сматрао да Порта сноси извјесну одговорност за избијање устанка пошто се годинама лоше управљало провинцијом, чији су званичници често показивали незаинтересованост за проблеме становништа. Приметио је, такође, да је порески систем погрешан и да је неопходно опорезовати доходак, а не "наплаћивати по глави". Порески приход Херцеговине износио је 79.000 фунти стрелинга. Највећи дио ове суме долазио је од најсиромашнијег становништва. Десетина, као најважнији извор државних прихода, била је у сталном порасту, а 1862. у Херцеговини је износила више него сви други порези заједно. Покушај да се реформски Хатихумајун проведе наилазио је на јак отпор државних службеника који, по његовом запажању, своје скромне плате надокнађују отимањем од грађана.<sup>44</sup> Арбатнот је оправдавао недостатке османске управе, иако му није била намјера "да буде заступник османске власти". Апатија и неискреност те управе се, по њему, нису могле довољно оштро осудити, али је упорно тврдио да је управа, и као таква, "била провинцијска или централна", напреднија од становништва. Све лоше особине османске управе правдао је карактером домаћег становништва, позивајући се на тезу да људи имају власт какву заслужују. Констатовао је да су хришћани као маса већи противник прогреса него Турци.<sup>45</sup> С друге стране, сваки турски паша којег је упознао, без обзира на поријекло и нарав, био је достојанствен и имао манире који су код Европљана знак високог поријекла.<sup>46</sup> Иако се задуживала, османска власт је, по њему, задржала монетарну и финансијску стабилност државе. Такође је оспоравао и разна османска насиља над немуслиманским становништвом, а као доказ умањеног угњетавања хришћана наводио је постепени раст хришћанске популације у односу на претходни период,<sup>47</sup> на тај начин нехотично признавши да је угњетавања хришћана од стране муслимана било.

У седмици која је протекла између његовог доласка у Мостар и покрета турског сераскера на устанике, Арбатнот је у неколико наврата разговарао с прослављеним војсковођом који је на њега оставио позитиван утисак, примио га је сваки пут изузетно љубазно и стрпљиво му образлагао своја искуства из претходних похода.<sup>48</sup> Упознат с методама које је Омер-паша Латас примјењивао у ранијим походима, када су политички сумњивци знали да страдају

---

<sup>42</sup> L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 61.

<sup>43</sup> Исто, 129.

<sup>44</sup> Исто, 78, 81–82.

<sup>45</sup> Исто, 154.

<sup>46</sup> Исто, 168.

<sup>47</sup> Исто, 189.

<sup>48</sup> Исто, 84.



"несрећним случајем",<sup>49</sup> Арбатнот је Латаса описивао као особу рафинираног ума, талентовану, добре нарави, "далекосежног погледа који му омогућава не само да води толерантну политику већ и да штити слабије од насиља надмоћнијег". Успоставивши добар однос, Арбатнот и Латас су чак заједно присуствовали пријему код руског конзула, организованом поводом рођендана руског цара Александра II.<sup>50</sup> Омер-паша се није понашао као остали турски генерали који су против непријатеља упућивали мање јединице без јасног циља и без икаквог резултата. Арбатнот је оцијенио да је Латас карактером герилски вођа и истовремено мајстор умјетности модерног ратовања. Од свих облика војних кампања "најбоље је познавао планинске, које је предводио широм царства".<sup>51</sup> Основни разлог због којег побуна у Херцеговини није раније угушена, по Арбатноту, био је тај што је Омер-паша Латас настојао да удовољи жељи европске комисије, која је тада била у Мостару. Чланови комисије настојали су да се до задовољавајућег завршетка устанка дође без примјене оружја.<sup>52</sup>

Арбатнот је 14. септембра кренуо да прати Омер-пашу у акцији гушења устанка. Латаса је пратила мала група коњаника, а пола батаљона пјешадије чекало их је у Стоцу, гдје су провели ноћ 15. септембра.<sup>53</sup> Опис Латасовог похода против устаника дат је спорадично, праћен исцрпним дигресијама о различитим темама, које сам поход стављају у други план. Омер-пашина кампања у Херцеговини окупила је све могуће снаге што их је османска власт могла у том тренутку дати. У Херцеговини је неких мјесец дана прије почетка похода било 25.200 низама и 11.000 башибозука.<sup>54</sup> Отежавајућа околност била је чињеница да у јеку Латасове акције регуларна војска није била исплаћена за 17 мјесеци.<sup>55</sup>

До покрета шест батаљона са осам топова дошло је 18. септембра. Османске трупе су у неколико наврата извиђале подручја уз која су пролазиле, јер су била на гласу као побуњеничка. Арбатнот пише да су полугладни војници дању марширали по тешко проходним теренима, док су се ноћу, без одговарајуће одјеће и шатора, смрзавали. Као искусни официр, Арбатнот је примијетио да је слаба тачка османске војске официрски кор који, уз часне изузетке,

---

<sup>49</sup> Али-паша Ризванбеговић (1783–1851), којег је Латас заробио, и под сумњом да је подстакао побуну муслиманских ага и бегова у Херцеговини 1850, страдао је у близини Бањалуке тако што је војнику који га је чувао "пушка испала и опалила" погодивши га у главу. G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, Вањалука 1988, 172. Арбатнот пише о овом догађају, погрешно наводећи да је убијен на путу према Сарајеву, констатујући да је Латасу "пришивена" одговорност. L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 124.

<sup>50</sup> Латас је том приликом носио сабљу опточену драгуљима, поклон султана Абдул Мецида, Арбатноту је изгледао као француски маршал с низом одликовања. Исто, 92.

<sup>51</sup> Исто, 177.

<sup>52</sup> Исто, 160.

<sup>53</sup> Исто, 93, 146–147.

<sup>54</sup> И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*, Сарајево 1988, 217–219.

<sup>55</sup> Исто, 235.

чине немотивисане личности склоне алкохолу.<sup>56</sup> Око Билеће, у коју су се упутили, бројно стање османских трупа износило је скоро 11.000 људи. Од тог броја редовних војника било је 8.047, док је башибозука било 2.900.<sup>57</sup> Од јесени у Херцеговини, по његовим сазнањима, било је ангажовано 29 батаљона, а с приближавањем зиме тај број је растао. Тих дана сав саобраћај између гатачког округа и околине био је под контролом устаника.<sup>58</sup> Одмах по доласку у Гацко, које је постало центар операција, Латас је планирао да покрене акцију ширих размјера. Међутим, јака киша онемогућила је његове планове. Постало је очигледно, по Арбатноту, да се до краја године мало шта могло учинити на гушењу устанка. Природа је била на страни устаника, који су прво имали добру жетву, а затим неодлучношћу турских команданата дочекали временске прилике које отежавају војне акције у пуном капацитету. Процијенио је да је Латас прогон и хватање устаника ставио у други план, а да је прије свега желио да побуњенике увјери у континуитет султанове владавине. "Снаге којим је окупирао побуњену територију требало је да увјере становништво у неопходност поковања."<sup>59</sup>

У октобру мјесецу устаничке чете почеле су акцију ширења територије коју контролишу. Присуство турских трупа тада је било сведено на дугачак и узак троугао Требиње–Билећа–Гацко. Херцеговачки устаници нису дозвољавали Латасу да се повеже с Никшићем и Клобуком. Посебан значај тада су имали бојеви код Пиве, јер је контрола путних праваца била пресудна за долазак нових османских трупа.<sup>60</sup> Омер-паша Латас био је задовољан исходом битке код Пиве 21. септембра 1861. По њему, устаници су изгубили 1.000 људи, док су османски губици износили 155 мртвих и рањених. Крајем 1861. планирао је марш ка Зупцима и Суторини.<sup>61</sup>

Арбатнот се с једним војним караваном, у пратњи осам батаљона са четири топа, упутио према Никшићу, који је због близине Црне Горе био изузетно важан. Никшићки гарнизон био је практично окружен устаницима и изван видокруга се "није ишло осим у јединицама од 500 људи".<sup>62</sup> По успјешном обављеном задатку експедиција је приликом повратка нападнута. Арбатнот је оспоравао устанички успјех, наводећи да су погинула свега два војника, шест

---

<sup>56</sup> L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 161–162.

<sup>57</sup> Турска армија по његовим сазнањима укупно има шест корпуса, сваки корпус имао је по шест регименти, које су састављене од по четири батаљона, док сваки батаљон броји хиљаду људи. Сваки корпус има одређени број коњаника и артиљераца. Бројно стање пјешадије је тако износило 144.000 људи, али је Арбатнот процјењивао да би се у случају рата у војним операцијама могло мобилисати свега 80.000 војника. Исто, 170.

<sup>58</sup> Исто, 130.

<sup>59</sup> Исто, 166–173.

<sup>60</sup> Д. Берић, нав. дјело, 834.

<sup>61</sup> Е. Радушић, нав. дјело, 136–137.

<sup>62</sup> L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 174–184.

рањено и да је неколико коња изгубљено.<sup>63</sup> Арбатнот је у једном од турских логора затекао црногорског изасланика, али "стицајем околности", које није објаснио, одустао је од идеје да искористи ову прилику и посјети Цетиње.<sup>64</sup>

Омер-паша је код Пиве организовао стални логор, у који је концентрисао дванаест батаљона. Из логора је 26. октобра кренула једна експедиција са задатком да прикупи сточну храну и огрев. Та јединица је нападнута, а затим је почео општи напад на логор. Арбатнот је записао да су устаници три пута покушали да заузму логор, али да су сваки пут борбом прса у прса били одбијени. Турске губитке процијенио је на стотину људи. Након овог догађаја Омер-паша се вратио у Мостар, задовољивши се тим да се његове јединице крећу између одређених тачка с којих су се могле контролисати прилике у "побуњеним дистриктима".<sup>65</sup> До средине новембра 1861. "операциона основа устанка" била је проширена.<sup>66</sup> Арбатнот је напустио Херцеговину и 29. новембра био је у Земуну, одакле је прешао у кнежевину Србију', којој је посветио неколико десетина страница испуњених циничним опаскама.<sup>67</sup>

Милорад Екмечић, анализирајући слику Босне и Херцеговине у европским путописима прве половине XIX вијека, написао је за Арбатнота да "пише само за једну страну..." и представља оног Енглеза који, кад год чује да се међу Јужним Словенима нешто дешава, "пита када ће Руси изаћи на Медитеран".<sup>68</sup> То је, по Екмечићу, перманентни мотив сваког енглеског интереса за Јужне Словене, што је одредило и природу њихових путописа. Српска национална политика била им је од почетка сумњива и посматрала су је као продужетак руске политике. Из истог разлога прецењивали су присуство панславистичких мотива у јужнословенској националној борби и показивали мало симпатија за сељачке немире који су сви избијали на аграрној и пореској основи, док су турску државну администрацију цијенили више него што је она то заслуживала. Екмечић је пак дјело Џејмса Арбатнота оцијенио као мјешавину статистичких података и политичких запажања, у којем су сами подаци непоуздани, док су ауторова запажања о херцеговачкој економији била корисна историчарима који су у својим каснијим истраживањима потврдили у књизи изнесене Арбатнотове тезе о томе да Херцеговина свакодневно сиромаша и стагнира јер је увоз двоструко надмашивао извоз из ње, а увозна роба служила је да се "задовоље жеље народа" и није утицала на развој земље.<sup>69</sup>

<sup>63</sup> Исто, 193–194.

<sup>64</sup> Исто, 196.

<sup>65</sup> Исто, 199.

<sup>66</sup> Д. Берић, нав. дјело, 833.

<sup>67</sup> Полузавршене куће у предграђу Београда за њега су биле симбол љености и безвољности домаћег становништва, а не знак сиромаштва. W. C. Brasewell, нав. дјело, 96, 98. B. L. G. Arbutnot, нав. дјело, 261–285.

<sup>68</sup> М. Екмечић, нав. дјело, 163.

<sup>69</sup> L. G. Arbuthnot, нав. дјело, 71. Екмечић пише да су ово становиште у главним цртама потврдила каснија историјска истраживања. М. Екмечић, нав. дјело, 163.

Џорџ Арбатнот је током тромјесечног боравка у Херцеговини написао дјело које спада у оне путописе који су, у вријеме повећаног интереса британске јавности за прилике у европским провинцијама Османског царства, повремено објављивани, а чији садржај је био усклађен с политичким интересима Велике Британије. Након побједи у Кримском рату Велика Британија је страховала да ће поражена Русија искористити устанке незадовољног хришћанског становништва да би повратила своје изгубљене позиције на Балкану. Арбатнот је Омер-пашу Латаса представио као јунака књиге, некритички га приказујући као особу добре нарави, рафинираног ума и великог војничког дара. Међутим, пажљивим читањем можемо закључити да је Латас био само повод да се напише дјело апологетског карактера. Оспоравајући устаничке мотиве, умањујући разне османске неправде и непочинства, Арбатнот је заправо налазио оправдања за османску власт. Признајући да је слаба и мањкава, приказао ју је свијетлим бојама као прогресивнији дио друштва, док су устаници заостали и примитивни. Сељачки немири, који избијају због пореских и аграрних разлога, приказани су као последица спољног утицаја, српског а преко њега и панславистичког, руског. Арбатнот је британском јавном мњењу пружио дјело које је доказивало да је британски став према Османском царству исправан.

Radovan Subic

#### A British Traveler about the Omer Pasha Latas Herzegovina Campaign in 1861

Written during the Herzegovinian uprising, George Arbuthnot's book *Herzegovina, Or, Omer Pacha and the Christian Rebels with a Brief Account of Servia, Its Social, Political and Financial Conditions*, London 1862, became one of the travelogues created as a result of increased interest of the British public for the events in the European provinces of the Ottoman Empire. After the victory in the Crimean war, Great Britain feared that the defeated Russia would take advantage of the uprisings of disaffected population, with whom it shared religious beliefs, to regain its lost positions in the Balkans. For this reason, the political interests of Great Britain have determined the nature of this travelogue. In it, the Turkish state administration is portrayed as a weak and flawed, but still more progressive part of the society, as opposed to the Christian peasant population. Arbuthnot sees the unrests amongst the peasants, erupting over tax and agrarian reasons, as a consequence of the external Serbian influence and through it, the pan-Slavic and Russian. The hero of his book is Omer Pasha Latas, who is idealistically portrayed as a person of good character, refined intellect and a great military talent.